

Міністерство освіти і науки України
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України

**ПРОГРАМА З КОРЕКЦІЙНО- РОЗВИТКОВОЇ РОБОТИ
ДЛЯ 11-12 КЛАСІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАГАЛЬНООСВІТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ**

**«КОРЕКЦІЯ РОЗВИТКУ»
(розвиток художньо-естетичної діяльності)**

Автор: **Гаман Л.М.**, вихователь КЗ ЛОР «Бориславської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату
I-III ступенів»

Укладач: **Чеботарьова О.В.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії
олігофренопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

Київ – 2016

Корекція розвитку (розвиток художньо-естетичної діяльності)

*(«Квітковий калейдоскоп»- виготовлення квітів та елементів декору
з використанням різних технік)*

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Головною метою соціального розвитку сучасного суспільства є повага до людського розмаїття, встановлення принципів солідарності та безпеки, що забезпечує захист та повну інтеграцію у соціум усіх верств населення, в тому числі й осіб з обмеженими можливостями здоров'я. В основу інтеграції закладено принцип доступності та дотримання прав людини щодо рівного доступу до здобуття якісної освіти.

Діти з порушенням опорно-рухового апарату потребують індивідуального підходу в своєму розвитку та навчанні. Вони навчаються значно повільніше ніж діти з типовим розвитком, їм необхідно значно більше часу для переосмислення навчального матеріалу, який варто багаторазово повторювати. Однак при спеціальних корекційно-розвиткових заняттях, спрямованих на розвиток у школярів пізнавальної, мовленнєвої, сенсомоторної, емоційно-вольової, особистісної сфер розвитку, удосконалення психічних процесів, таких як сприймання, пам'ять, увага, мислення, а також розвиток

просторового орієнтування, дрібної моторики м'язів рук, вони можуть досягати значних результатів психофізичного розвитку.

Завдання навчальних закладів, де навчаються такі діти, полягають у допомозі школярам оволодіти певними трудовими навичками, розвитку творчих здібностей, і як результат цієї роботи – інтеграція школярів у суспільство.

Програма призначена для педагогів (вчителів-дефектологів, педагогів-вихователів, соціальних педагогів, педагогів-психологів) та може використовуватись на заняттях з корекції розвитку, а також у позакласній роботі з дітьми із порушеннями опорно-рухового апарату. Заняття з художньо-естетичної діяльності дозволяють широко застосовувати корекційно-розвивальні методики на основі особистісно-орієнтованого навчання і виховання школярів, враховуючи їхні потреби і запити. Педагог, створюючи ситуацію успіху на заняттях, допомагає дитині повірити у власні сили, сприяє її особистісному становленню.

Виготовлення різноманітних саморобок на заняттях з використанням різноманітних технік декоративно-ужиткового мистецтва сприяє удосконаленню у школярів дрібної моторики та психомоторики в цілому, концентрації уваги, зорово-моторної координації, просторового орієнтування, тактильної чутливості, можливості одномоментного сприйняття цілісності образу предмета, стимуляції творчих здібностей, емоційно-ціннісного розвитку учнів. Такі заняття сприяють подоланню негативних психоемоційних станів (депресії, негативізму, агресивності та ін.), адже викликають позитивні емоції, підвищують впевненість учня у власні сили. А емоційна насиченість естетично спрямованого процесу й спілкування з педагогом та іншими дітьми впродовж усієї роботи забезпечує нормалізацію емоційної сфери дитини в цілому.

Необхідними умовами реалізації даної програми є планування і проведення занять, зміст яких відповідає можливостям учнів, активізація пізнавальної діяльності на основі формування знань про нові та цікаві техніки навчання, виконання практичних робіт, виготовлення цікавих виробів та елементів декору.

На заняттях педагог вирішує наступні завдання:

- розвиток творчих здібностей учнів;
- розширення художнього світогляду;
- розвиток і поглиблення інтересів дітей;
- розвиток комунікативних навичок на основі спільної творчої діяльності;

- розвиток дрібної моторики рук;
- розвиток мовлення, збагачення словникового запасу школярів;
- організація дозвілля учнів;
- зміцнення фізичного та психічного здоров'я.

У процесі систематичної праці рука дитини з порушенням рухових функцій стає більш впевненою, точною, а пальці – гнучкішими. При виготовленні різноманітних виробів поступово накопичуються спеціальні уміння та навички. В.А. Сухомлинський писав: "Витоки здібностей та обдарувань дітей – на кінчиках їхніх пальців. Від пальців, образно кажучи, йдуть найтонші струмочки, які живлять джерело творчої думки".

Аналіз досліджень, присвячених особистості дитини з особливими потребами дозволяє констатувати, що в умовах спеціально організованого навчання і виховання у неї накопичується певний життєвий досвід, що включає елементи художнього та естетичного розвитку. Ці емоційно-естетичні враження можуть стимулювати дитину займатися творчістю. Знайомство з творами мистецтва, виробами народних і світових промислів і ремесел позитивно впливають на формування особистості учня. Крім того, діти повинні бути не просто пасивними спостерігачами, а й творцями, які беруть участь у процесі перетворення матеріалів у прекрасні вироби.

Створення виробів з різноманітних матеріалів дає можливість поглянути школярам на навколишній світ очима творця, а не споживача. І хоча вироби можуть бути недосконалими у школярів з різним ступенем ураження рухових функцій рук, однак школярі отримують радість і творче задоволення від результатів предметно-практичної діяльності.

МЕТА ПРОГРАМИ:

Оволодівати знаннями в галузі світового і народного мистецтва, навчитись бачити прекрасне навкруги себе і намагатися відтворити його в своїх роботах, розширювати спектр інтересів вихованців, показати взаємодію різних напрямків мистецтва, спрямовувати ці знання на розвиток творчих можливостей і корекцію пізнавальної сфери, створити умови для творчої самореалізації.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ПРОГРАМИ:

Освітні:

- *ознайомити з окремими видами мистецтва та напрямками декоративно-ужиткового мистецтва, розширити знання про світові техніки;*

- *навчати різноманітним засобам роботи з папером, бісером, солоним тістом, нитками, атласними стрічками, «викидним» і природнім матеріалом;*
- *вчити дітей читати схеми і покрокові інструкції;*
- *збагачувати словник школярів спеціальними термінами;*
- *навчати основним правилам складання композицій.*

Корекційні:

- *корекція пізнавальної сфери (сприймання, уваги, пам'яті, логічного мислення);*
- *удосконалення сенсорної сфери дитини (сенсорних еталонів кольору, форми і величини, різних видів сприймання);*
- *розвиток мовлення, комунікативних навичок;*
- *поліпшення стану моторно-рухової сфери;*
- *розвиток творчих можливостей дітей, їхньої фантазії та естетичного смаку;*
- *підвищення пізнавальної активності, формування позитивної самооцінки;*
- *розвиток вольових якостей, здатності застосовувати отримані знання в повсякденному житті.*

Виховні:

- *виховання креативної особистості, яка знайде достойне застосування своїм знанням та вмінням у житті;*
- *виховання активного емоційно-естетичного ставлення до видів мистецтва; розвиток інтересу до духовного світу людини;*
- *виховання працьовитості, наполегливості, акуратності, уміння довести розпочату справу до кінця, взаємоповаги при виконанні роботи;*
- *виховання економного відношення до використовуваних матеріалів;*
- *виховання бережливого ставлення до природи.*

Принципи, які лежать в основі програми:

- *доступність;*
- *ілюстративність, наявність дидактичних матеріалів;*
- *демократичність та гуманізм;*
- *"від легкого до складного".*

Програма рекомендується для корекції розвитку художньо-естетичної діяльності школярів із порушеннями опорно-рухового апарату та розрахована для учнів 11-12 класів, заняття проводяться 1 раз на тиждень по 1 год. Програма є орієнтовною, містить програмовий та методичний матеріал. Розподіл годин за темами – орієнтовний. Теми подані у порядку зростання складності матеріалу. Педагог може вносити зміни в зміст програми, доповнювати або скорочувати той чи інший модуль, плануючи свою роботу з урахуванням інтересів дітей, може сам визначити, скільки годин потрібно для опанування тієї чи іншої теми і внести корективи.

Кожен модуль містить в собі теоретичну частину і практичне виконання завдання. Теоретичні відомості – це пояснення нового матеріалу, інформація пізнавального характеру. Основна увага на заняттях приділяється практичним роботам: самостійному виготовленню окремих елементів, складанню композиції, оформленню виробів. Під час виконання практичних робіт необхідно приділяти увагу правилам безпечної праці, організації робочого місця.

Всі вироби, що виготовляються дітьми, функціональні: вони є сувенірами, прикрасами, їх можна використовувати в побуті, для оформлення класної кімнати до свят, подарунків друзям і рідним, вони можуть бути представлені у конкурсах та виставках, творчих проектах, презентаціях, святах.

Набуті знання сприятимуть подальшому професійному розвитку та самовизначенню учнів із порушеннями опорно-рухового апарату.

Вступна частина

Квіти – невичерпне джерело натхнення! Це – прикраса нашої планети. Іноді кажуть, що відсутність квітів вдома вказує на брак смаку господаря . Звичайно, ніщо не може зрівнятися з живими квітами, у кожного з яких свій неповторний

запах і індивідуальний колір. У них лише один мінус – недовговічність. Зрізані квіти довше тижня не простоять у вашій квартирі, як би ви цього не хотіли.

Невичерпна краса живої природи надихає нас на створення штучних квітів.

Штучні квіти з'явилися ненавмисно, а цілком закономірно: по-перше, термін життя зрізаних квітів вельми короткий, а по-друге, людина вічно прагне до досконалості, максимально наближаючи свої творіння до дивовижних творів природи. Зараз штучні квіти міцно увійшли до нашого життя і стали одним з головних елементів убрання інтер'єру.

Мистецтво виготовлення квітів має багатовікову історію. Вперше їх стали робити єгиптянки ще до нашої ери, потім цю моду перейняли гречанки і римлянки, які штучними квітами почали прикрашати храми. Спочатку їх виготовляли з пергаменту, потім стали використовувати фарфор і золото, пір'я і глину. Під час розквіту стилів рококо і ампір у Франції з'явилися перші спеціалізовані майстерні, і бутафорські квіти проникли у всесвіт моди: ними прикрашали костюми і зачіски, капелюшки і інтер'єри.

Висока цивілізація виробництва шовку, знання чудових барвників і винахідливість зародили в Китаї, починаючи з XIII століття, майстерність по виготовленню квітів. Упродовж всієї історії європейського квіткового ремесла китайські паперові, шовкові і пір'яні квіти складали йому конкуренцію, не поступаючись першим місцем. Лише у XIX столітті вони ненадовго відійшли в тінь слави паризьких майстрів, неначе лише для того, щоб знову спалахнути в усьому своєму різноманітті в другій половині XX століття, коли, немов 200 років тому, знову увійдуть до моди для оформлення інтер'єрів і вітрин: штучні дерева, кущі, квіткові композиції – але, вже з синтетичних матеріалів.

Вишукані троянди, скромні ромашки, вогняні маки, тендітні орхідеї прикрасять нашу оселю, одяг, зачіску, створять неповторний святковий настрій. Їх можна придбати готові, а можна зробити самостійно. Виготовляти штучні квіти можна з різних матеріалів: паперу, ниток, тканини, атласних стрічок, бісеру, пластмасової продукції та ін.

Отже, деякі види роботи запропоновані в даній програмі.

ЗМІСТ ПРОГРАМИ:

1. Квілінг.
2. Оригамі.
3. Робота з гофрованим папером.
4. Робота з солоним тістом.

5. Бісероплетіння.
6. Канзаші.
7. Ганутель.
8. Робота з утилізованою пластмасовою продукцією, «викидним» матеріалом.

Модуль VII. Ганутель

11 КЛАС

35 годин (1 година на тиждень)

Методична скарбничка.

Техніка ганутель зародилася на Мальті багато століть тому. Католицькі монастирі, розташовані в Середземномор'ї, здавна славилися чудовими вітварями, прикрашеними прекрасними квітами. Саме для їх створення і використовувалася техніка ганутель, яка нарешті здобула заслужену популярність і серед наших рукодільниць.

Щоб навчитися створювати шедеври у вигляді штучних квітів у техніці ганутель, нам знадобляться тонкий пластичний дрiт, нитки iрис (бавовняні й шовкові), в'язальні спиці (для виготовлення пружинки), флористична стрічка, всілякі намистини, штучні перли, бiсер. Для освоєння техніки ганутель треба дотримуватися такої послiдовності:

Крок перший. На в'язальну спицю намотуємо дрiт таким чином, щоб він прийняв вид пружинки. Залишаємо прямими приблизно по два сантиметри з обох кінців. Знімаємо пружинку зі спиці, і розтягуємо — «прогаліни» між кільцями пружинки повинні бути приблизно рівні товщині нитки, яку ви збираєтеся використовувати для рукоділля .

Крок другий. Перетворюємо пружинку в заготовку для пелюстки. Для цього надягаємо її на каркаси з флористичного дроту, що дозволить деталям зберегти надану їм форму, акуратно згинаємо її до потрібної форми і закріплюємо кінці один з одним.

Крок третій. Починаємо намотування нитки (кругове або паралельне) на пружину таким чином, щоб вони покривали пелюстку.

Таким же чином виготовляємо інші складові частини квітки.

Техніка ганутель дозволяє виготовляти і різноманітні аксесуари – наприклад, ексклюзивні сережки, браслети, намиста, а також розвиває моторику рук, відчуття кольору, естетичний смак, уяву і фантазію, стимулює пошукову діяльність.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

К-сть годин	Зміст заняття	Орієнтовні показники розвитку (Прогнозований результат)	Спрямованість корекційно-розвивальної роботи
1	Знайомство з технікою ганутель. Історія виникнення техніки.	<i>Учні повинні знати:</i>	Розвиток інтересу до техніки виготовлення квітів в техніці ганутель.
1	Матеріали та інструменти. Техніка безпеки.	<ul style="list-style-type: none"> короткі відомості про історію виникнення та розвитку техніки 	Формування вміння

2	Виготовлення пружинки із дроту. Види намотування ниток на пружинку – кругове і паралельне.	ганутель; <ul style="list-style-type: none"> • основи техніки ганутель; • послідовність виконання 	виготовляти пружинки із дроту певної довжини, залежно від величини пелюсток і листків.
1	Виготовлення квітів в техніці ганутель. Огляд літератури і відеоматеріалів.	намотування нитки в техніці ганутель – кругового і паралельного; <ul style="list-style-type: none"> • правила користування 	Опанування послідовності виконання основних прийомів намотування ниток в техніці ганутель – кругового і паралельного.
3	Практичне заняття. «Ромашки» в техніці ганутель.	інструментами та матеріалами для роботи в техніці ганутель; <ul style="list-style-type: none"> • правила техніки безпеки; • правила організації робочого місця; • читати схеми і покрокові 	Формування вміння виготовляти квіти з ниток і дроту, користуватися наочною опорою – схеми і покрокові інструкції.
3	Практичне заняття. «Маки» в техніці ганутель.	інструкції;	
3	Практичне заняття. «Дзвоники» в техніці ганутель.	<i>Учні повинні вміти:</i>	
3	Практичне заняття. «Триколірні фіалки» в техніці ганутель.	<ul style="list-style-type: none"> • виготовляти квіти з ниток і дроту в техніці ганутель; • створювати букети і композиції; • виготовляти пружинки з дроту (заготовки для пелюсток і листків); • виконувати кругове і паралельне намотування ниток на пружинку; • планувати послідовність 	Здійснення корекції дрібної моторики.
3	Практичне заняття. «Тюльпани» в техніці ганутель.		Розвиток зорово-тактильного сприймання.
3	Практичне заняття. «Лілії» в техніці ганутель.		Розвиток емоційно-естетичного сприймання, відчуття кольорової гами.
3	Практичне заняття. «Хризантеми» в техніці ганутель.		Розвиток пам'яті, фантазію,

		виготовлення квітки;	самостійності виконання
3	Практичне заняття. «Пеларгонія» в техніці гантель.	<ul style="list-style-type: none"> • вдало підбирати кольори; • створювати букети і композиції; • добирати матеріали, інструменти та пристосування для роботи; 	практичних художньо-творчих завдань.
3	Практичне заняття. «Гортензія» в техніці гантель	<ul style="list-style-type: none"> • дотримуватися правил безпечної праці під час виконання робіт; 	Розвиток мовлення на основі збагачення словника спеціальними термінами.
3	Практичне заняття. «Космея» в техніці гантель.	<ul style="list-style-type: none"> • дотримуватися акуратності, чіткості в роботі; • економно витратити матеріали під час роботи. 	

Матеріали та інструменти:

- кольорові нитки (бавовняні, шовкові, ірис);
- бісер різних кольорів, паєтки і стрази;
- атласні стрічки різних кольорів і ширини;
- флористичний дріт;
- флористична стрічка;
- в'язальні спиці;
- клей ПВА;
- силіконовий клей (термопістолет);
- пензлики;
- ножиці;

- *лінійка;*
- *палички для барбекю і зубочистки;*
- *серветки.*

Модуль VIII.

Робота з утилізованою пластмасовою продукцією, «викидним» матеріалом

12 КЛАС

35 годин (1 година на тиждень)

Методична скарбничка.

Трохи більше трьох десятиліть тому людство винайшло пластикову пляшку. Перші зразки важили 135 г (на 96 % більше, ніж зараз). Сьогодні у світі щорічно виготовляють і викидають мільйони пляшок. Спалювати використану тару шкідливо для екології, а час розпаду пляшки – приблизно 500 років. І поки вчені придумують різні технології переробки пластику, жителі планети фантазують, придумують багато нових застосувань для використаної тари.

Незаперечними перевагами даного матеріалу, безперечно, є дешевизна, міцність, високі пластичні властивості і різноманіття. Такі квіти з пластикової пляшки прикрасять будь-яке приміщення, стануть родзинкою присадибної ділянки, а ще стануть хорошим захопленням для дітей.

Для виготовлення квітів з утилізованої пластмасової продукції можна використовувати пляшки з молочних продуктів і йогуртів, прозорі і кольорові пляшки з газованих напоїв, одноразові пластикові склянки та ложки різних

кольорів. В якості допоміжних елементів (стебла) можна використати флористичний дріт, дерев'яні палички, флористичну стрічку, гофрований папір. Для декору квітів, а також для виготовлення серединки квітів використовується бісер, намистинки чи гудзики різної фактури і кольору. Для надання бажаної форми пелюсткам і листкам їх нагрівають над полум'ям свічки. Роботу треба виконувати під керівництвом і контролем педагога, дотримуючись правил техніки безпеки та використовуючи покрокові схеми для виготовлення квітки, листків і стебла. Прозорі деталі легко можна пофарбувати вітражними, гуашевими або аерозольними фарбами. Щоб створити квіткову композицію або букет використовують горщики або вази.

Роблячи квіти своїми руками, діти розвивають увагу і пам'ять, привчаються до акуратності, наполегливості та терпіння. Заняття творчістю допомагають розвивати художній смак і творчі можливості, удосконалювати дрібну моторику рук, сприяють формуванню просторової уяви.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

К-сть годин	Зміст заняття	Орієнтовні показники розвитку (Прогнозований результат)	Спрямованість корекційно-розвивальної роботи
1	Поняття про екологію. Вплив оточуючого середовища на здоров'я людини. Пластичні маси у виробництві й побуті.	<i>Учні повинні знати:</i> <ul style="list-style-type: none"> • властивості пластикових матеріалів; • прийоми з'єднання деталей квітів; 	Розширення понять про екологію, навколишнє середовище. Формування вміння виготовляти квіти з утилізованих пластмасових виробів.
1	Конструювання виробів і квітів з утилізованої пластмасової продукції. Правила безпечної роботи	<ul style="list-style-type: none"> • головні і другорядні елементи в композиції; • послідовність виготовлення квітів з утилізованої пластмасових виробів; 	Поглиблення знань щодо пропорційних особливостей квітів.
1	Огляд літератури і відеоматеріалів по виготовленню квітів пластикових пляшок та	<ul style="list-style-type: none"> • мати поняття про екологію, навколишнє середовище; 	Здійснення корекції дрібної

	одноразового посуду.		
3	Практичне заняття. «Букет підсніжників» з одноразових пластикових ложок.	<ul style="list-style-type: none"> • про шкідливість забруднення навколишнього середовища його вплив на здоров'я людини • правила техніки безпеки; • правила організації робочого місця; <p><i>Учні повинні вміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • виготовляти квіти з утилізованих пластмасових виробів; • берегти і любити природу; • економно використовувати матеріали; • дотримуватися правил безпечної праці під час виконання робіт; • дотримуватись чіткості та акуратності в роботі. 	<p>моторики.</p> <p>Розвиток зорово-тактильного сприймання.</p> <p>Розвиток емоційно-естетичного сприймання, відчуття кольорової гами.</p> <p>Розвиток особистісних якостей: наполегливість, вміння працювати самостійно і в колективі.</p> <p>Розвиток мовлення на основі збагачення словника спеціальними термінами.</p> <p>Формування вміння здійснювати порівняння своїх виробів зі зразком.</p>
3	Практичне заняття. «Тюльпани» з одноразових склянок.		
3	Практичне заняття. «Троянди» з пластикової пляшки.		
3	Практичне заняття. «Ромашки» з пластикової пляшки.		
3	Практичне заняття. «Півонії» з пластикової пляшки.		
3	Практичне заняття. «Соняшник» з пластикової пляшки.		
3	Практичне заняття. «Хризантеми» з пластикової пляшки.		
3	Практичне заняття. «Латаття» з пластикової пляшки		

Матеріали та інструменти:

- утилізовані пластикові вироби(пляшки, ложки, склянки);
- флористичний дріт;
- флористична стрічка;
- бісер, намистинки, гудзики;

- *силіконовий клей (термопістолет);*
- *ножиці;*
- *канцелярський ніж;*
- *лінійка;*
- *свічка;*
- *палички для барбекю і зубочистки;*
- *серветки.*

Використана література:

1. Моргунова К. П. Квіти у техніці «квілінг». – Донецьк: «Видавництво СКІФ», 2013. – 64 с.
2. Третьякова М.В. Ганутель. Квіти з ниток і дроту. – Донецьк: «Видавництво СКІФ», 2013. – 64 с.
3. Пазиненко С.М. Розвиток творчих здібностей. Нетрадиційні заняття з художньої праці в старшій групі. – Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада +», 2007. – 112с.
4. Копалова Н.М. Гурткова робота з аплікації та орігамі. – Тернопіль: Мандрівець, 2006. – 80с.
5. Юртакова А.Е., Юртакова Л. В. Квілінг. Напівоб'ємні композиції. – Донецьк: «Видавництво СКІФ», 2013 . – 64с.
6. Скребкова Т.О. Міні-картини, панно, фоторамки з солоного тіста. – Ростов н/Д: Фенікс, 2008. – 220с.
7. Дмитрієва І.В. Програми. Образотворче (візуальне) мистецтво для 5-6 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. – Київ, 2009.
8. Моргунова К. П. Квілінг. Квіткові композиції. – Донецьк: «Видавництво СКІФ», 2013. – 64 с.
9. Третьякова М.В. Квіти з гофрованого паперу. – Донецьк: «Видавництво СКІФ», 2013. – 64 с.
10. Вірко О.В. Квіти з бісеру. Кімнатні і садові. – Донецьк: «Видавництво СКІФ», 2010. – 64 с.
11. Вірко О.В. Квіти з бісеру. Унікальний букет. – Донецьк: «Видавництво СКІФ», 2010. – 64 с.

